

УДК 81'373:398.332.4(476.2–37)

Лексіка каляндарна-абрадавага веснавога цыклу на тэрыторыі Гомельскага рэгіёна

А.М. ВОІНАВА

У артыкуле разглядаюцца намінацыі каляндарна-абрадавага веснавога цыклу, зафіксаваныя на тэрыторыі Гомельскага рэгіёну. Праводзіцца падрабязная лексіка-тэматычная класіфікацыя найменняў, што адносяцца да традыцыйных веснавых абрадаў і свят, якія сустракаюцца на даследаванай тэрыторыі, разглядаюцца шляхі пранікнення лексем у сучасную беларускую мову.

Ключавыя словы: абрадавая лексіка, прадметна-тэматычная класіфікацыя, намінацыі свят і прысвяткаў, традыцыйны абрад, генетычная характарыстыка.

Calendar-and-rite vocabulary of spring period fixed in the Gomel region is given in this article. The detailed thematic classification of names, referred to traditional spring rites and holidays, spread on the investigated area is carried out. The ways of lexeme penetration in modern Belorussian language are described in the given article.

Keywords: rite vocabulary, object-thematic classification, nomination of holidays, traditional rite, genetical characteristics.

Мова з'яўляецца састаўной часткай духоўнай культуры народа, бо захоўвае і пераносіць з пакалення ў пакаленне скарб народных традыцый. Комплекснае вывучэнне духоўнай спадчыны беларусаў, якое аб'ядноўвае этнаграфію, фальклор і мовазнаўства, з'яўляецца адным з самых актуальных і перспектывных напрамкаў сучасных навуковых даследаванняў. Уласцівасць мовы адлюстроўваць адметнасць культуры яе носьбітаў абумоўлена кумулятыўнай функцыяй, якая заключаецца ў назапашванні і захаванні традыцый. У лексічнай сістэме нацыянальнай мовы гэта скарбніца ўяўляе сабой абрадавыя назвы, якія адлюстроўваюць важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа: называюць святы, прысяткі і абрады розных перыядаў земляробчага календара беларуса, абазначаюць самыя значныя змены і падзеі ў жыцці чалавека.

У кантэксце ўзаемазвязанага вывучэння мовы і культуры беларускага народа аб'ектам увагі становяцца культурна афарбаваныя моўныя адзінкі, у якіх дастаткова дакладна выяўляюцца дыялектныя рысы і многія асаблівасці беларускай гаворкі. Цікавай у гэтым плане з'яўляецца абрадавая лексіка, якая звязана са зменамі ў жыцці прыроды і імкненнем чалавека прымусіць працаваць з'явы прыроды на сваю карысць. У каляндарных святах беларусаў знаходзіць адбітак “гадавы віток зямлі вакол сонца, калі апошняе дае росквіт прыродзе і замаражвае яго надоўга восенню, каб адрадіць для новага кола жыцця наступнай вясной” [1, с. 20]. Традыцыйныя беларускія святы падпарадкаваны земляробчаму і жывёлагадоўчаму цыклам і выразна падзяляюцца на восеньскія, зімовыя, веснавыя і летнія. Вясенняе абуджэнне прыроды – гэта момант, калі чалавек імкнецца паўплываць на сілы прыроды; менавіта з гэтым перыядам звязаны цэлы шэраг абрадавых дзеянняў [2, с. 389].

Лексіку веснавога абрадавага цыклу можна прадставіць у наступным выглядзе:

1. Назвы веснавых абрадаў і свят. Першае веснавое свята пачынаецца 15 лютага, калі адзначаецца *Стрэчанне, Стрэчэнне, Стрэценне, Срэценне, Встрэчэнне, Устрэчанне, Стрэчанне Гасподне* – дзень сустрэчы зімы з летам: *На Стрэчанне ўжо спяваюць веснянкі*. Асавец Маз.; *У нас кажуць, што на Стрэчанне зіма з летам страчаецца*. Вялікія Сялюцічы Петр.; *На Стрэчэнне ў хлэй носяць свечку ад нечыстае сілы*. Зарэчча Браг. *Стрэценне, ды ўжо пост*. Бярэжцы Браг.; *Срэценне – 15 фэўраля*. Сямурадцы Жытк.; *Бувало, на Встрэчэнне свечкай выпаліць крэсцікі ад гразы на дзверах*. Навасёлкі Петр.; *Калі Устрэчанне, свецяць свечкі, яны не дапускаюць пажару, калі граза*. Бывалькі Лоеўск.; *На Устрэчэнне буваюць марозы*. Капцэвічы Петр.; *Кажуць, што на Стрэчанне Гасподне Семіён паддзяжаў на руках*.

Ісуса, так яго стрэціў, таму і Стрэчанне Гасподне. Новы шлях Браг. Падчас святкавання выконваліся стрэчаньскія песні, у якіх вітаўся надыход вясны.

Свята яшчэ мела назву **Грамніцы**: *На Грамніцы свечку ў цэркві біруць.* Станкі Ветк. Назва звязваецца з імем старажытнага язычніцкага бога маланкі Грамаўніка. Агонь, запалены маланкай, называўся жывым і меў цудаздзейную сілу аховы людзей і жывёл ад злых сіл.

Восьмы тыдзень перад Вялікаднем называўся **Масленка, Масленіца, Масляніца**. Гэта былі афіцыйныя провады зімы. *На Масленіцу зіму адпускаюць.* Загорыны Маз.; *На Масленку бліны пякуць, сала прагуць, ядуць і сыр дзелалі.* Насовічы Буда-Каш.; *Масляніцу празнувалі на сорок пяты дзень пасля Каляд.* Казловічы Калінк. На Масленіцу елі шмат бліноў – сімвал сонца, спальвалі чучала – выяву зімы, вадзілі першыя веснавыя карагоды.

Адметнае абрадавым комплексам заклікання вясны, памінання продкаў і любоўнай варажбой вылучалася свята **Саракі, Соракі, Сарака, Соракі, Сорока, Сорок Светых, Сорок Светые, Сорок Светых**, якое адзначалася дваццаць другога сакавіка, у дзень веснавога раўнадзенства. Гэта дзень надыходу вясны, прылёту птушак: *На Саракі сорок піражочкаў такіх маленькіх пеклі. І піражочкі тыя мёдам абліваюць і ўгашчаюць ужо дзяцей.* Церахоўка Добр.; *У нас на Сорока дзеўке ворожаць про чововека.* Азяраны Жытк.; *На Сорок Светые хрэсты пеклі і етым хрэстом вугонялі худобу ў полі.* Буйнавічы Лельч.

Вялікім рэлігійным святам з'яўляецца **Благовешчанне** [Блавешчанне] [Благовешчэнне] [Благовешчанне] [Благовешчэнне] [Благовешчанне Прасвятой Багародзіцы] [Благовешчэнне Прывсвятной Богородзіцы], **Дабравешчанне, Звеставанне**, якое адзначаецца 7 красавіка; свята надыходу вясны. *У нас Благовешчанне – велікі празнік.* Прудок Маз. *На Блавешчанне ніхто не сее.* Баравое Лельч. *До Благовешчэння земля спіць.* Макрэц Браг. *Калі на Благовешчанне ідзе дошч – будзе добрэ жыто.* Града Жытк. *У нас на Благовешчэнне дзеўкі ідуць весну гукаць.* Пагоннае Жытк. 3 *Благовешчання Прасвятой Багародзіцы сем дзён отыдзе – і Вялікодзень.* М. Аўцюкі Калінк.; *На Дабравешчанне весну гукаюць.* Замосце Калінк. *На Звеставанне трэба з'есці ейцэ, каб куркі несліся.* Крукавічы Калінк.

Найвялікшым каляндарным святам лічыўся **Вялікодзень** [Велікодзень], **Паска** – 1. Хрысціянскае свята, якое не мае строгай каляндарнай прымеркаванасці і адзначаецца (у залежнасці ад месячнага календара) у перыяд з 4 красавіка да 8 мая; веснавое свята надыходу палявых работ. *Вялікодзень – вялікае свята.* Бібікі Маз. *У нас Велікодзень – самое радасное свята пасля доўгага посту.* Веляцін Хойн. 2. Чацвер велікоднага тыдня. *На Велікодзень мёртвых, у чацвер, усе гда помінаем нашых родзіцелей.* Вуглы Калінк.; *Сем тыдняў посту, а патам Паска – усё можна есці.* Хутар Светл. Да свята старанна рыхтаваліся. З велікоднага тыдня пачыналіся веснавыя гульні і карагоды, дні ўшанавання продкаў, качанне і біццё яек, “ваджэнне і пахаванне стралы” [1, с. 66].

Вербная нядзеля [вербна недзеля] [вербніца] [вербіч], **белая недзеля** [бела недзеля] – народнае свята, якое адзначаецца за тыдзень да Вялікадня і звязваецца з культам зеляніны, надыходам вясны і распусканнем першага дрэва – вярбы, якой надаюцца аберагальныя ўласцівасці. *У Вербную недзеля вербы свецяць.* Капань Рэч. *На вербну недзеля вербу на покуці стаўляць, а на другі дзень, вутром, маці б'е вербою дзеці.* Ліпляны Лельч. ПС; *У Вербніцу раней робілі засеўкі.* Завайць Нар.

Юр'я, Юрай, Юры, Юрый, Юрэй, Весняны Юрэй – старажытнае свята народнага календара, якое адзначаецца шостага мая: *На Юр'я ходзілі жыто свеціць.* Каплічы Калінк.; *Юр'я дзеўкі корогод аодзяць.* Валаўск Ельск.; *Юрай клічэ весну заспеваці.* Савічы Калінк.; *На Юры гуркі садзяць.* Асянскае Лельч.; *У Юрэй начапляюць на граблі краснаго хвартука ды ходзяць спеваці.* Бярэжцы Жытк.; *Весняны Юрэй едзе на коні, а конь копытамі б'е.* Сяменча Жытк.

2. Найменні прысвяткаў: **Аляксей** [Лексей] [Лексей] – прысвятак народнага календара, які адзначаецца 30 сакавіка; дзень рыбака і пчаляра. *У Аляксей рыба на нэрас, пчолка на верас, чалавек на хвою пчолкі глядзіць.* Мялешкавічы Маз.; ***Аляксей цёплы** – *Прыдзе Аляксей Цёплы – будзе цёпла.* Глініца Маз.; **Аўдокі** [Аўдоця] [Еўдокі] [Оўдокі] [Оўдоця] [Яўдокі] – прысвятак народнага календара, які адзначаецца 14 сакавіка: першы веснавы дзень, з якога пачыналася гуканне вясны. *Колісь на Аўдокі робілі адны мужыкі, а бабы не.*

Навасёлкі Хойн.; **Аўлас** [Улас] [Улассе] – прысвятак народнага календара, які адзначаецца 24 лютага: свята жывёлы: *На Уласа нічагузькі не рабілі, а токі даглядалі коровы і коні*. Паселічы Хойн. *Улассе сільно не гуляем, а не робім, а то карова на вясне не ўстане на ногі*. Казанск Калінк.; **Макарэй** – прысвятак народнага календара, які адзначаецца 14 мая; дзень асвятчэння вады: *Бувало, на Макарэя заходзілі ў рэчку і тэю водою мулі вочы, штоб не болелі*. Чырвонабярэжжа.; **Мікола, Мікула** – свята, якое адзначаецца дваццаць другога мая; свята пастухоў і конюхаў. *Мікола бувае ў маі*. Буйнавічы Лельч.; *На Мікулу пастухі ўжо ходзяць па хатах, збіраюць усё, што ім даюць*. Стадолічы Лельч.

3. Найменні асобных элементаў абрадаў і свят: **Велікодне** [веліконне] [веліконье] [велікэнне], **Велічка** – другі дзень пасля Пасхі. *І на Велікодне ў біткі гуляюць*. Гарочычы Калінк. *На Веліконне і цепер збіраюцца мужыкі да йдуць по дворах пець песні, як раней*. Зеляначы Калінк. *Хто первы прыдзе на Веліконье, тому ейцэ даюць*. Града Жытк.; **светыя вечэра** – вечары ад Пасхі да Ушэсця: *Пасля Паскі да Ушэсця ідуць светыя вечэра, тогды нічога не роблім*. Навасёлкі Петр.; **вербіч** – апошні дзень перад Вялікаднем: *Вербіч – последні дзень перад Вяліконнем*. Махнавічы Маз.

Вербная нядзеля [вербна недзеля] [вербніца] [вербіч], **белая недзеля** [бела недзеля] – вербны тыдзень. *Зараз будзе іці похвальная недзеля, а потым будзе іці Вербная недзеля до Пасхі*. Буйнавічы Лельч. *Вербная недзеля – шостая недзеля Велікого посту*. Завайць Нар.; *На белой недзелі трэ ўсё беліці, чысціці*. Буйнавічы Лельч.; **зборова субота** – субота на першым тыдні Вялікага поста. *Раней у Зборову суботу не ўчынялі хлеба*. Махнавічы Маз.; **красная субота** – субота перад Вялікаднем: *Красная субота, таму што красяць ейцэ ў краснае шалупкамі ат цыбулі*. М. Аўцюкі Калінк.

Зафіксаваны назвы другога або наступнага пасля Благавешчання дня: *благавеснік* [благовеснік], **благавеснікі** [благовеснікі] – дзень пасля Благавешчання. *На другі дзень опосля Благавешчання – Благавеснік*. Казловічы Калінк. *Благавеснік – другі дзень Благавешчання*. Буйнавічы Лельч.; *Благавеснікі – на другі дзень за Благавешчаннем*. Турцэвічы Калінк.

Пэрэдадзень перад вялікім пастом называўся **запускі, загавіны**: *Акраз зостолоса два тыжні до Запусок*. Буда-Лельчыцкая Лельч. *Тыя разы збіраліся у Запускі на беседы*. Падварак Лельч.; а перад Міколам – **Мікольнік**: *Мікольнік бувае перэд Мікалай*. Васькаўка Маз.; **гувесна** – першы дзень вясны. *Калі м'ясоед заканчваецца, а пост пачынаецца, то тэй дзень му зоўём гувесна, тому што тоды ўжэ весну сустракаюць*. Града Жытк.

Назвамі асобных элементаў абрадавых свят з'яўляліся: **веснянка** – веснавая песня, у якой заклікаецца надыход вясны. *На Стрэчанне ўжо спеваюць веснянкі*. Асавец Маз.; **волачэнне** – традыцыйны абрад абходу двароў з велічальна-віншавальнымі песнямі на Вялікдзень. *На волачэнне гатуй печэнне*. Вятчын Жытк.; **кермаи, банкет** – гулянка ў адно з рэлігійных свят. *Сходзімо сегоні ў Пудварак на кермаи*. Буда-Лельчыцкая Лельч.; *Банкет водзяць у гэты дзень, гарэлку п'юць, ходзяць з гармонямі*. Ветка.

4. Прадметы, якія выкарыстоўваюцца пры правядзенні абрадаў і свят: **грамнічная, стрэчанная свечка** [встрэчэньска свечка] – свечка, якая асвятчаецца ў храме на Стрэчанне і, паводле павер'яў, мае ахоўную сілу: *На Стрэчанне беруць свечону свечку і ставяць у хаці, штоб гром не ўдарыў, таму і завецца грамнічная свечка*. Васькаўка Маз.; **вярба** [верба] – рытуальны элемент святкавання Вербнай нядзелі. *У Вербную нядзелю ў царкве вярбу свецяць*. Капань Рэч. *Вербу ставяць за ікону, да Вялікадня*. Азершчына Рэч.; **колода** – аtryбут забаў на Масленіцу: *Калі хлопец не паспеў узяць дзеўку за себе до Масленіцы, то повесяць колоду ему на Масленіцу*. Буйнавічы Лельч.; **крэпакі** – драўляныя яйца, зробленыя для гульні ў біткі на Вялікдзень: *На Веліконне мушчыны гуляюць у біткі. Падстойваюць, каб крэпакамі біць, а тогды пачнуць сварыцца*. Грабаў Петр.; **вулей** – На Благавешчанне палілі **вулей**, стралялі ахотнікі. *Як толькі Хрыста слаўляюць, тады стралялі, адганялі плахіх людзей*. Добруш; **чучыла**: *На Масленіцу сабіраліся ўсёй дзірэўняй, зазывалі вісну, палілі чучыла, бліны пеклі*. Буда-Кашалёва; **кола** – аtryбут забаў на Масленіцу: *Каталіся на Масленіцу на коле*. Яланы Светл.

5. Абрадавыя назвы ежы: **валачонае, вуноска** – пачастунак для валачобнікаў, людзей, што абыходзілі двары з велічальна-віншавальнымі песнямі на Вялікдзень: *Валачобнікам усегда збіраем валачонае*. Загорыны Маз.; *Опослей господар вуносіць волочоўным вуноску: і*

сало, і пірогі, і горэлку. Чырвонабярэжжа Лельч.; **бліны**: *Бліны – абязацельная ежа на Масленіцу*. Яланы Светл.; **паска, велікодны пірог** – пірог, які пякуць к Вялікадню: *На Велікодзень пеку паску*. Александрэўка Калінк.; *Да Велікадня пеку паску – это ж велікодны пірог*. Александрэўка Калінк.; **яйкі, ейцэ** – велікодныя яйкі: *Красілі яйкі шалупайкамі із цыбулі*. Баравікі Светл.; **соракі** – піражкі ў выглядзе птушак, якія пяклі на Соракі: *Піражкі такія пеклі, соракі называлі*. Гадзілавічы Раг.

6. Найменні дзеянняў пры правядзенні абрадаў і свят: **заклікаць вясну, весну гукаць, клікаць** – спяваць веснавыя песні, у якіх заклікаецца надыход вясны: *На Масленіцу дзеўкі пачынаюць весну гукаць*. Мялешкавічы Маз.; **веснаваці** – вясну сустракаць: *З Благавешчання дзяўчаты пачынаюць ужэ веснаваці*. Прудок Маз. Гуканне вясны на Масленіцу дасягала сваёй кульмінацыі на Благавешчанне, калі і адбывалася непасрэднае рытуальнае дзеянне, і працягвалася да таго моманту, як узаруць поле [1, с. 40]; **разгавецца** – пачаць есці мяса пасля паста: *Цяпер упершыню пасля посту можна было ўволю паласавацца рознымі стравамі*. Станкі Ветк.; **біткі** – гульня з пафарбаванымі яйкамі на велікодныя дні. *Даем дзецям яйцэ, да і граюць воны ў біткі*. Ліпляны Лельч.; **гушкацца** – гушкацца на Масленіцу на арэлях. Звязвалася гэта дзеянне з павер'ем, што ў такім выпадку лён ў гэтым годзе будзе моцны і доўгі: *На Масленку гушкаліся на варотах*. Бібікі Маз.; **варажыць** – прадказваць будучае: *У нас на Сорока дзеўке ворожаць про чловека*. Азяраны Жытк.; *Дзеўкі кідаелі сабаку піражок, чый першы з'еў, тая і замуж першая пойдзе*. М. Аўцюкі Калінк.

Народныя святы і абрады з'яўляюцца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся лексіка належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія лексемы, як *Вялікодзень, вярба, Благавешчанне, запускі, варажыць, блін* і інш. [4]. Большасць зафіксаваных лексем з'яўляюцца суфіксальнымі ўтварэннямі ад дзеясловаў: *валачонае, выноска, біткі, варажба, Стрэчанне*; назоўнікаў: *веснянка, Мікольнік, веснавіці*; прыметнікаў: *крэпакі, Масленіца*. Зафіксаваны на тэрыторыі Гомельскага рэгіёну і складаныя назвы: *велікодны пірог, красная субота, зборова субота, белая недзеля, Аляксей цёплы*. Сустракаюцца сярод каляндарна-абрадавых назваў і адзінкавыя запазычання з розных моў, якія датычаць перш за ўсё ўласных назваў: з грэчаскай: Аляксей 'абаронца'; Юрый 'земляроб'; Аўлас < Влас 'просты'; Макар 'блажэнны', Мікола < Мікалай 'пераможца народаў'; *паска* пад уплывам лацінскай *paschalis* [4, т. 3, с. 216]; італьянскай: *банкеты*; нямецкай праз пасрэдніцтва польскай мовы: *кірмаш* < *kiermasz* 'пачатак месяца' [5, т. 1, с. 652].

Абрадавая лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыюе на тэрыторыі Гомельскага рэгіёну, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічнай сродкаў, варыянтнасцю і разнастайнасцю сродкаў з іх семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі, з'яўляецца неад'емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з'явы.

Літаратура

1. Ліцвінка, В.Д. Святы і абрады беларусаў / В.Д. Ліцвінка. – Мінск : Беларусь, 1998. – 190 с.
2. Зеленин, Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 511 с.
3. Лапіцкая, Л.І. Слоўнік каляндарна-абрадавай лексікі Усходняга Палесся / Л.І. Лапіцкая. – Мазыр, 2007. – 65 с.
4. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : В 4-х т. ; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва / под ред. и с предисл. Б.А. Ларина. – М., 1986–1987.
5. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў : У 2-х т. Т. 1 / А.М. Булыка. – Мінск : БелЭн. – 736 с.